

FOLYÓIRATSZEMLE

Városok

Pest, Buda és Óbuda Budapestté való egyesülésének centenáriuma különösen érdekessé teszi az újabb történeti kutatásokat a főváros múltjáról. Ilyen kutatások eredményéről számol be Gál Éva tanulmány is a

Történelmi Szemle

új számában. A szerző a budai hegyvidék újkori beépülésének kezdeteit vizsgálva, rámutat arra, hogy „az 1840-es években a budai hegyvidéken kialakult első villanegyed lényegesen különbözik azoktól a pompás kertés városrészeketől, amelyek más etrópai fővárosok — uralkodói székhelyek — körül a XVII—XVIII. század folyamán, az arisztokrácia kastélyépítő tevékenysége folytán létrejöttek”. Budán ugyanis — amely az újkorban nem volt ténylegesen királyi székhely — „még halvány megfelelői sem voltak ezeknek a nagyszabású nyári palotáknak, s az őket körülvevő parkoknak: a magyar arisztokraták — egy-két kivétellel — Budán csak városi palotákat építettek, de ezek is szerény vidéki lakok benyomását keltik ugyanezen arisztokraták fényes bécsi palotáikhoz képest”.

A budai villanegyed már keletkezésekor polgári jellegű volt. A pesti polgárok az 1830—40-es években „vetették meg az azóta sokszorosára nőtt, és ma is folytonosan terjeszkedő hegyvidéki lakónegyed — kezdetben csak nyaralónegyed — alapjait”.

A hegyvidéknek Budához kapcsolódó része — legalábbis Budának a töröktől való visszafoglalása után — sokáig teljesen lakatlan volt. A XVIII. század végén hat zugligeti lakóházról tudunk. Például „a mai XII., Szilassy út 3. sz. helyen állt Johann Karl von Stettner udvari tanácsos és főhadbiztos majorja. Stettner volt az egyik legelső zugligeti birtokos. Több mint 100 holdas erdő és rét birtokának 1725-ös évszámmal és „J. St.” monogrammal ellátott határkövei közül néhány ma is látható még a Tündérhegyi út fölötti erdő részben”. (A Stettner-majorban az 1760-as években működött az Isten Szeméhez vendégfogadó. „1837 májusában itt tartóztatták le Kossuthot, aki néhány heti pihenésre vonult ide vissza.” A hat zugligeti házzal együtt — egy 1789-i összeírás tanúsága szerint — összesen nyolc ház volt az egész budai hegyvidéken. És 1822-re is csak huszonötre emelkedett a házak, majorok, korcsmák száma.

Ebben az időben épült például Laszlovszky József háza a mai Zugligeti út 60. szám helyén. Laszlovszky „a XVIII. század végén Buda egyik leggazdagabb polgára volt, 1795-től 1800-ig polgármester, s később is fontos szerepet játszott a város vezetésében”. Az ő világa — a „Laszlovszky's Tusculanum” — volt az első hegyvidéki klasszicista villa (amely azonban, sajnos, nem maradt fenn). Jól ismert pontja volt a hegyvidéknek a Laszlovszky-major is, amelyben a XIX. század húszas éveitől nagy korcsma is működött. „A mai Kútvölgyi lejtő és Szilágyi Erzsébe fasor sarkán elhelyezett vámházat róla nevezték Laszlovszky-vámnak, a majorhoz vezető utat Laszlovszky-útnak, a 350 méter magas Hunyadormot pedig még a XIX. század második felében is Laszlovszky-hegynek.”

Az első svábhegyi házat egy 1815-ben készült telekbecslésben említik. Építetője Adlitzer Márton, budai kereskedő volt. „Az épület a mai XII., Eötvös út 41. szám helyén állott, s a XIX. század végén történt lebontásáig szintén korcsma volt benne, amelyet még akkor is Adlitzer-korcsmának neveztek, amikor már régesrég másnak a tulajdonában volt.”

1822 és 1840 között mindössze tizenkettővel nőtt a hegyvidéki házak száma, 1840-től azonban meggyorsult a budai hegyvidék beépítésének üteme, és megváltozott jellege is. Az ekkoriban emelt budai villák többsége ugyanis — ellentétben az addigi majorsági házakkal — „a vidéki nemesi kúriák mintájára épült”. A nemesi kúriákat utánzó — bár méreteikben többnyire jóval kisebb bu-

dai nyaralók — jól példázták, sok más, ennél fontosabb jelenséggel együtt, a születőben levő pesti kapitalista réteg gyengeségét, a nemesi életformához való tapadását”. Ugyanakkor az 1840 és 1870 között kialakult, első hegyvidéki villanegyed építkezése „a legtöbb esetben az eredeti növénytakaró és a történetileg kialakult úthálózat megőrzésével történt; az épületek jól illeszkedtek a tájba, többnyire harmonikus, építészeti értékes — vagy legalábbis szolid — alkotások voltak”.

„Városok a kapitalizmus küszöbén” a címe Gyimesi Sándor tanulmányának, amelyet a

Századok

új száma közöl. A tanulmány abból indul ki, hogy „a közepkori város létfeltétele az ipar és mezőgazdaság közötti munkamegosztás társadalmi méretű — nemcsak az uralkodó osztály, hanem a közvetlen termelők fogyasztásának kielégítését is átfogó — kibontakozása volt. E két alapvető termelői tevékenység térbeli, telephely szerinti elkülönülésének bázisán oszlottak a települések falvakra és városokra...”. A feudális kor városa „egy többé-kevésbé élesen körülhatárolható vidék gazdasági centruma” volt, amely „a mindennapi szükségletek kielégítésére szolgáló iparcikkek zömével saját termeléséből látta el mind a maga, mind környéke lakosságát”. Ugyanakkor „a városnak az árucserében betöltött szerepe nem korlátozódott a helyi termékcserére lebonnyoltására. A város és közvetlen környéke közötti munkamegosztás mellett jelentős szerepe maradt az interregionális — vidékek közötti — termelési különbségeknek is”.

A feudális rendszer bomlásával „az állam fokozatosan kiterjesztette hatalmát a városra, és megszüntette város és vidék különállását. Eltűnt a külön városi jog és bíróság, az önkormányzat — összezsugorodva, mint alsóbb egység — illeszkedett be az állami igazgatás hálózatába. A város beolvastása ugyanakkor végbement az állam fokozatos elvárosiasodása is. Az állam belépett a városba, és amíg eddigi politikai súlya a vidéken volt, most intézményei székhelyét a városba tette át”. A XVII—XVIII. században — főleg Németországban — az új, adminisztratív funkciók egy új, sajátos várostípust fejlesztettek ki: „az egyes uralkodók fő- és székvárosait. Ilyen volt Bécs, Berlin, Drezda, München, Németországban kívül már a XVI. században százezres lélekszámot elérő Nápoly, a valamivel később felemelkedő Madrid, Pétervár stb.” Nagy szerepe volt új városok kialakulásában, régiek rohamos fejlődésében az Európa nyugati és keleti fele között kialakult „interregionális” munkamegosztásnak is. „Számos olyan város jött létre és virágzott fel, amelynek funkcionális alapja széles területek agrártermékeinek — elsősorban a gabonáknak — összegyűjtése és szállítás előtti raktározása volt. Különösen ott kapott szerepet a várostípus, ahol a paraszti — tehát szétaprózott — mezőgazdasági áruterelésnek nagyobb tér jutott: Délkelet-Oroszország sztyeppevidékein, vagy a maevar Alföld egyes részein, különösen Dél-Magyarországon.”

A kora kapitalista korszaknak a városokra legnagyobb következményekkel járó jelensége az *invar* *szektualizálódása* volt. „Ez kétféleképpen mehett végbe. Egyrészt új iparok keletkeztek vidéken, másrészt régi városi iparok is elhagyhatták régi telephelyüket, s a falvakba helyeződtek át.” Az ipar nem vitte keresztül a maga „telephely-forradalmát”, a városhálózatban „nem hozott lényeges eltérést”. Ugyanakkor a kereskedelem „a csomagolási, osztályozási stb. tevékenységgel az anyagi tevékenységnek olyan ágait bontakoztatta ki, amelyek a tulajdonképpeni *invar* termelést némileg pótolhatták a régi kisvárosi keretek szétfejtésében”.